

**ВИХОВАННЯ ЗДОРОВОЇ СОВІСТІ В РАННЬОМУ ОНТОГЕНЕЗІ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ**

У статті уточнюється зміст понять «здорова совість» і «совісність»; кваліфікуються прояви моральної свідомості та поведінки дітей старшого дошкільного віку; визначаються критерії, показники та характеризуються форми совісті досліджуваних 5-7 років – функціональна та дисфункціональна; розкривається стратегія оптимізації освітнього процесу з метою виховання у дошкільному дитинстві совісності як базової якості особистості.

Концептуальні засади дослідження базуються на доробку вітчизняних і зарубіжних розробників проблеми морального розвитку особистості, становлення її самосвідомості, розвитку совісті як важливої компоненти внутрішнього світу дошкільника – індивідуально інтерпретованої, наповненої особистими емоціями, осмисленої у діалозі зі справжніми та уявними дійовими особами реальності, в якій представлена система її значень і смислів.

Ключові слова: здорова совість, совісність, типологія совісної поведінки, технологія оптимізації процесу виховання у дошкільників здорової совісті.

**HEALTHY EDUCATION IN EARLY ONTOGENESIS:
THEORETICAL AND TECHNOLOGICAL ASPECTS**

The article clarifies the content of the concepts of "conscience" and "conscientiousness"; qualities of manifestations of moral consciousness and behavior of children of the senior preschool age; criteria and indicators are determined and the forms of conscience of the studied 5-7 years are characterized – functional and dysfunctional; The strategy of optimization of the educational process with the aim of educating conscientiousness as a basic quality of a person in preschool childhood is revealed.

The conceptual foundations of the research are based on the development of the domestic and foreign developers of the problem of moral development of the individual, the formation of his identity, the development of conscience as an important component of the inner world of a preschool child - individually interpreted, filled with personal emotions, meaningful in dialogue with real and imaginary actors of reality, in which the system is presented. its meanings and meanings.

Key words: healthy conscience, conscientiousness, typology of conscientious behavior, technology of optimization of the process of education at preschool children with a healthy conscience.

У сучасному світі знецінилися такі духовні цінності, як совість, честь, гідність. Для більшості сучасників вони менш вагомі, ніж кар'єра, прагматизм, престиж, імідж, високий соціальний статус. Якщо така тенденція властива дорослим, то не слід дивуватися, що їхні діти мають про ці цінності вельми приблизне, схематичне уявлення, не усвідомлюють справжнього значення совісті у складному життєвому контексті.

Актуальність дослідження совісті в ранньому онтогенезі визначається, по-перше, сенситивністю періоду дошкільного дитинства для формування

внутрішніх етичних інстанцій і виникнення особистої свідомості; по-друге, затребуваністю педагогічною практикою сучасних технологій виховання здорової совісті; по-третє, недостатньою вивченістю українськими фахівцями названого феномену та особливостей його становлення у дошкільному віці.

Проблема виховання у дітей старшого дошкільного віку здорової совісті пов'язана з такими її аспектами, як реалізація в сім'ї та дошкільному закладі особистісно орієнтованого підходу; посилення уваги науковців та освітян до визначення психолого-педагогічних умов розвитку внутрішнього світу дітей 5-7 років; розробкою технологій ефективного виховання у них самосвідомості як ядра особистості.

Варто зазначити, що сучасна дитина старшого дошкільного віку суттєво відрізняється від своїх однолітків минулого століття: вона більш прагматична, незалежна, вибіркова, розкута, краще за своїх попередників поінформована. Водночас, як зазначають сучасні фахівці, більшість маленьких сучасників (віком 5-7 років) не стільки прагнуть зрозуміти суть явищ, переробити отриману інформацію, скільки *зафіксувати та накопичити* її. Формалізувалися стосунки дітей з рідними, близькими та незнайомими людьми, ділове спілкування сьогодні домінує над особистісним. Клаптеві й суперечливі враження від життя відбиваються у свідомості, визначають строкатість знань і плинність поведінки старших дошкільників.

Сьогодення змушує зростаючу особистість розв'язувати життєві задачі високої новизни та складності, актуалізує необхідність поводитися компетентно у багатоваріантному світі, диференціювати події життя за ступенем їх значущості, безпеки, корисності. Все це посилює важливість своєчасного формування у дошкільників доступної їхньому віку міри свідомого ставлення до життя, умінь виділяти, інтерпретувати, запам'ятовувати та збагачувати свій досвід новою інформацією. У тому числі й *моральний*.

Як справедливо зауважує І. Калінаускас, у третьому тисячолітті людство побудувало гігантську цивілізацію навкруги себе, в той час як необхідність створення *цивілізації у внутрішньому світі* воно лише починає усвідомлювати. На думку автора, перехід від влади хаосу до *цивілізації всередині себе* – шлях до самодостатнього перебування особистості у світі, її повноцінного життя, реалізації природного потенціалу [7, с. 4].

І починати створювати «цивілізацію у внутрішньому світі» потрібно з перших років життя особистості – з дошкільного дитинства, базуючись на специфіці соціальної ситуації розвитку та вікових новоутворень свідомості.

Совість як феномен особистісного зростання привертав до себе увагу фахівців із давніх часів. Предметом уваги психологів і педагогів він був неодноразово, проте радше у контексті вивчення проблеми морального виховання, до певної міри опосередковано. Наслідком цього є відсутність єдиної наукової інтерпретації поняття «совість» та чіткого визначення психолого-педагогічних умов її становлення в ранньому онтогенезі. Варто констатувати, що переважна більшість фахівців вказують на важливість у її формуванні самоконтролю та емпатії, а також справедливості й відповідальності як моральних мотивів поведінки.

Сучасні філософи розглядають совість у контексті взаємодії людини та суспільства (Л. Архангельський, В. Бакштановський, О. Дробницький, О. Титаренко); досліджують її у зв'язку з проблемами свободи (Л. Коган) та

зверхсвідомості (П. Симонов); кваліфікують як компонент духовності особистості (К. Платонов).

Психологічна наука використовує поняття «совість» у контексті проблеми морального розвитку особистості (І. Бех, І. Булах, В. Манеров); системи ставлень (І. Бех, В. М'ясищев); становлення морально-духовної самосвідомості (Т. Дронова, І. Кон, О. Кононко, А. Петровський, В. Столін, О. Шимановський); формування почуттів обов'язку й відповідальності (К. Муздибаєв), правди і неправди (В. Знаков), відчуття докору сумління та уміння поставити себе на місце іншого (С. Барсукова, Т. Флоренська); самоконтролю та саморегуляції поведінки (В. Манеров).

Совість кваліфікується психологами та педагогами як моральна якість особистості (К. Платонов); емоційно-оцінне ставлення до вчинків (О. Ковальов); найвище моральне почуття (Р. Немов); моральний компонент духовності особистості (Н. Коваль); регулятор відносин у соціумі (Л. Мустафіна); комплекс обов'язку, сорому, провини (Є. Ільїн, С. Стекляннікова) та гідності (В. Сухомлинський); орган смислу для фіксації особистісної значущості ситуації (В. Франкл); реакція особистості у конфліктних ситуаціях; єдність знань, емоційного відгуку та вольового впливу на себе (Е. Фромм).

Значну роль у вивченні феномену совісті відіграли праці Є. Ільїна, який підкреслює, що совість оцінює все, що є довільним, тобто обґрунтовано мотивами діяльності та поведінки. Водночас автор зазначає, що і мимовільні реакції людини можуть зазнавати осуду совісті, наприклад, прояви боязні, страху. Є. Ільїн кваліфікує совість як моральний регулятор, вищий за усілякі розсудливі самозастереження, який виражає відповідальність особистості перш за все *перед самою собою* [6, с. 8]

Розгортаючи своє дослідження, ми базувалися на існуючому доробку філософів, психологів, педагогів щодо совісті, зокрема на суттєвих для нас положеннях, тезах, висновках фахівців. Зокрема у розробці концептуальних засад використано наукове положення Т. Флоренської щодо значення для розвитку совісті переживання особистістю *внутрішнього конфлікту між егоїстичними прагненнями та соціальними вимогами у ситуації морального вибору*. Згідно з підходом вказаного автора, совість відіграє пізнавальну роль у житті, сигналізує особистості про відповідність її вчинку моральним нормам і соціальній ситуації.

Продуктивною вважаємо думку О. Шимановського, згідно з якою совість є *ядром моральної свідомості особистості*, важливим показником її соціальної зрілості. Як зазначає автор, у розвитку совісті важливу роль відіграють здатність людини визнавати свою моральну неправоту, спокутувати провину добрими справами й відповідальність як базова якість особистості, що проявляється у серйозному ставленні до виконання обов'язків і готовності відповідати за свої рішення та вчинки, їх наслідки для інших, справи [9].

У дослідженні взято до уваги визначення С. Барсукової та Т. Дронової, які кваліфікують совість як автономну *духовну інстанцію*, яка уможливорює *оцінку особистістю умов та можливостей дотримання норм моралі у конфліктних ситуаціях*. У структурі совісті автори виділяють такі структурні компоненти, як моральну саморефлексію, самооцінку, моральні норми як мотиви поведінки, внутрішній самоконтроль [2; 4]

Згідно з визначенням І. Беха, про совість можна говорити за умови сформованості в особистості *стійких моральних рис як регуляторів поведінки*. Автор

підкреслює, що в основі совісті лежить самоконтроль, показниками сформованості якого є уміння планувати дії, поводитися організовано, виявляти наполегливість, утримуватися від імпульсивних проявів. Як зазначає вчений, за психологічною природою совість є емоційно-когнітивною структурою. Стратегія виховання совісті, на його думку, має спрямовуватися на розвиток *особистісної поведінки, детермінованої самозаохоченням та самопокаранням*. І. Бех підкреслює, що осуд, почуття провини виникає лише в ситуаціях вияву особистої відповідальності, яка є складовою совісті [3].

На відміну від Є. Ільїна та С. Стеклянікової, які вважають провину, сором і каяття компонентами совісті, К. Ізард дотримується думки, згідно з якою сором і провинна передують совісті, виступають ланками соціально-морального розвитку дитини, а каяття – показником сформованості здорової совісті. Якщо сором орієнтує свідомість виключно на близьку соціальну групу, зовнішні оцінки авторитетних інших, то провинна – на самооцінку [5, с. 163].

Вихідними у нашому дослідженні слугували положення, запропоновані М. Снайдер та Р. Снайдером стосовно феномену совісті, особливостей її прояву та виховання в ранньому онтогенезі. Оригінальність підходу цих фахівців визначається як трактуванням самого поняття «совість», так і характеристикою її видів. Як зазначають науковці, совість – це *вірність найвищому і найкращому*, надання їм переваги у повсякденному житті. Вказані автори використовують у дослідженні продуктивне поняття «робота з правдою», розуміючи під нею *зусилля особистості, докладені для того, щоб жити у взаємовідносинах з вищим та кращим*. М. Снайдер та Р. Снайдер підкреслюють важливість для раннього онтогенезу відкритого та конструктивного руху дитини у вказаному напрямі, що сприятиме налагодженню взаємодії з іншими та реалізації власного потенціалу [8, с. 74-75].

Уточнюючи суть підходу до виховання совісті у перші роки життя дитини, вказані вище фахівці зазначають: робота з правдою є внутрішнім процесом її конструктивного міркування з приводу того, що з нею відбувається, коли вона ображає іншого, і наскільки для неї цінна підтримка дружби з цією людиною. М. та Р. Снайдери підкреслюють, що залучення дитини до процесу розмірковування та співтворчості у світлі знання найвищого та найкращого є *фундаментальним методом формування совісті* [8, с. 76].

Конструктивним для нашого дослідження виявилось виділення названими дослідниками таких форм, як функціональна та дисфункціональна совість. На думку науковців, перша – посилює, а друга – послаблює процеси самопородження *здорової совісті*. Під останньою розуміється ефективна, конструктивна совість, яка сприяє особистісному зростанню, прийняттю дитиною на себе відповідальності, її самоповазі та задоволеності життям [8, с. 77].

Таким чином, концептуальні засади нашого дослідження базувалися на доробку вітчизняних і зарубіжних розробників проблеми морального розвитку особистості, становлення її самосвідомості, розвитку совісті як важливої компоненти внутрішнього світу дошкільника – індивідуально інтерпретованої, наповненої особистими емоціями, осмисленої у діалозі зі справжніми та уявними дійовими особами *реальності*, в якій представлена система її значень і смислів.

Мета статті: уточнити зміст провідної категорії, схарактеризувати форми совісті дітей старшого дошкільного віку та обґрунтувати теоретико-методичні засади виховання у дошкільному дитинстві здорової совісті.

Совість ми кваліфікуємо як *особистісний інтеграл*, яким засвідчується здатність дитини 5-7 років надавати перевагу *справжньому, чесному, справедливому*. Він проявляється в умінні поводитися морально не лише за зовнішнього контролю, але й за його відсутності; у спроможності особистості самостійно формулювати елементарні моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання, здійснювати самоконтроль, об'єктивно оцінювати результати.

Ми виходили з розуміння, що совість – поняття інтегральне: вона – *внутрішня етична інстанція; внутрішній контролер; раціональне усвідомлення особистістю морального значення вчинених дій; форма переживань* (почуття провини або «мук сумління») та *вольової поведінки*. Совість зв'язує розум та емоції, вимагає від зростаючої особистості уміння докласти власних зусиль для здійснення морального вибору, визначення свого ставлення до правди.

Оперуючи поняттям *робота з правдою*, ми маємо на увазі комплекс умінь дитини дошкільного віку, до складу якого увійшли уміння:

- конструктивно *міркувати* й об'єктивно *оцінювати* ситуацію та саму себе;
- проявляти *емоційну сприйнятливість*, не залишатися байдужою;
- орієнтуватися у прийнятті рішення на *моральні правила та норми*;
- *управляти* власним гнівом, егоцентричними пориваннями, попереджати загрози руйнування хороших взаємин із оточуючими;
- *обмежувати особисту свободу*, визнавати, що не усі власні вибори є правильними, соціально доцільними, схвалюваними;
- бути *активним суб'єктом життєдіяльності*;
- покладати на саму себе *відповідальність* за наслідки вибору, прийнятого рішення, вчиненої дії.

Цей мінімально достатній комплекс умінь (інтелектуальних, емоційних, вольових) розглядається нами як базовий для розвитку у дитини старшого дошкільного віку здорової совісті. Визначаючи зміст поняття *здорова совість*, ми базуємося на таких основних постулатах.

По-перше, на підході М. Снайдер, яка не погоджується з думкою фахівців, які закликають позбавити особистість будь-якого почуття провини. Одним із важливих аспектів провини автор вважає визнання особистістю своєї відповідальності за власні рішення й вчинки. На її погляд, виправдовування себе, заперечення своїх обов'язків перед іншими, переорієнтація моралі на власне задоволення, егоїстичні інтереси гальмують розвиток совісті.

По-друге, на положенні, згідно з яким провинна характеризується двома основними вимірами – конструктивним і деструктивним. Якщо дитина відчуває себе «поганою», вона починає себе ненавидіти, не відчуває задоволення від життя, її характеризує деструктивне почуття провини. Якщо дошкільник чує на свою адресу переважно позитивні висловлювання, поважає себе за свої уміння, довіряє своїм можливостям, вирізняється оптимістичним світовідчуттям, йому притаманне конструктивне почуття провини. Отже, здорова, функціональна совість властива дітям із конструктивним почуттям провини, нездорова, дисфункціональна форма совісті – дошкільникам із деструктивним почуттям провини.

Свідченням сформованості у досліджуваних 5-7 років здорової совісті слугувала така моральна якість особистості, як *совісність*. Її кваліфікуємо як наявність *внутрішньої потреби* діяти справедливо, здатність вчиняти по совісті, дослухатися «внутрішнього контролера», усвідомлювати *моральну відповідальність*

за свою поведінку; *відчувати дискомфорт* від своїх непорядних або несправедливих вчинків. Свісний дошкільник усвідомлює *доцільність* дій відповідно до моральних правил і норм; поводить ся компетентно у нових, незвичних і складних ситуаціях; вчиняє *чесно*; *контролює та регулює* свою поведінку; *адекватно оцінює результати діяльності*; *відстоює справедливність* у соціально прийнятний спосіб, докладає для цього особистих зусиль; *поважає себе*, *вирізняється почуттям власної гідності*.

У ході опитування досліджуваних 5-7 років встановлено, що їм було вельми непросто визначитися зі змістом поняття «свісна людина» та роллю свісності як базової якості особистості у сучасному житті. З'ясувалося, що більшість дітей старшого дошкільного віку не змогли конкретизувати зміст понять «свісність» і «свісність», обґрунтувати свою думку. Водночас вони розуміли, що йдеться про позитивні характеристики поведінки людини. У більшості дошкільників переважали схематичні, ухильні, недостатньо чіткі відповіді.

Досліджуваних, які досить добре орієнтувалися у змісті категорії «свісність», виявилось менше половини. Здебільшого ці діти визначали свісність через *правдивість, чесність, справедливість*. Водночас варто зазначити: серед них виділилися дві підгрупи дошкільників, які суттєво відрізнялися між собою ставленням до свісної поведінки. Представники *першої підгрупи* усвідомлювали важливість свісності та намагалися керуватися нею у своїй поведінці та діяльності (таких виявлено близько чверті експериментальної групи). До *другої підгрупи* віднесено дошкільників, які визнали, що свісність ускладнює їм життя, заважає домагатися свого за будь-яку ціну. Сюди ж віднесено опитаних, які уникли відповіді, відмовчалися, хоча й схилилися до попередньої думки (це засвідчила міміка, вигуки та жести). Вони надали перевагу емоційному, а не вербальному вираженню свого ставлення, розуміючи, що дорослому їхній вибір не сподобається.

У процесі спостереження за реальною поведінкою досліджуваних 5-7 років під час спілкування з однолітками було виділено дві основні категорії дошкільників: із функціональною (здоровою) та дисфункціональною (нездоровою) формами свісності.

Функціональну форму свісності зафіксовано у дошкільників, які усвідомлювали зміст і значення свісності, позитивно ставилися до необхідності поводитися свісно та керувалися моральними нормами у своїй реальній поведінці. Це діти, звичні до того, що їх цінують, люблять, турбуються про них. Вони сприймають світ як безпечне та цікаве місце, поведуться відповідно до моральних норм і соціальних вимог; самостійні, креативні, впевнені у собі, мотивовані на досягнення успіху. Дошкільники цієї категорії легко адаптуються до нових умов життя, доброзичливі у взаєминах із рідними, близькими, товаришами. Спілкуючись з однолітками, узгоджують свою поведінку з діями партнера, домовляються, поступаються, відстоюють власну гідність. Вони намагаються бути чесними, справедливими й відповідальними; самостверджуються у соціально схвалюваний та прийнятний спосіб; визнають досягнення й чесноти інших і власні помилки; дотримуються обіцянок; орієнтуються на високі стандарти якості; адекватно оцінюють свої досягнення; задоволені собою та своїм життям. Таких дітей виявилось близько п'ятої частини експериментальної групи.

Дисфункціональні форми свісності. Переважній більшості дітей старшого дошкільного віку притаманні різні види нездорової свісності, яка деформує їхній

особистісний розвиток, гальмує процес самореалізації та соціалізації. Типовим для усіх цих дошкільників є те, що вони хронічно незадоволені або собою, або іншими, або життям взагалі. Соціальне довкілля сприймається ними усіма як таке, що може бути небезпечним, в якому їм належить виборювати своє місце. Проте всередині такої категорії досліджуваних виділено три найбільш яскраво виражених підгрупи, кожна з яких вирізняється своїми особливостями, специфікою.

Першу підгрупу досліджуваних із так званою *каральною совістю* склали діти, які перебільшують власні недоліки й вади, надміру картають себе за помилки, характеризуються нестійкою самооцінкою, яка, залежно від ситуації, суттєво коливається. Це вельми тривожні, недовірливі, недостатньо самостійні, надміру унормовані діти, залежні від оцінних суджень дорослих, скуті у своїй поведінці, звичні до невсипущого контролю, надмірної вимогливості, жорстких оцінок і покарань дорослих. Вони зорієнтовані на правилодоцільну поведінку, прагнуть неухильно дотримуватися вимог, постійно контролюють себе, весь час оглядаються на дорослого – чи задоволений він ними. Це тримає їх у напрузі, виснажує особистісний потенціал, коштує чималих внутрішніх сил. Зовнішнє середовище сприймається ними як таке, в якому їм належить вижити, зменшити провину, уникнути покарання. Заради цього вони час від часу вдаються до хитрощів, помсти, неправдивості, образ. Поряд із сильнішими за себе вони поведуться залежно, поряд із слабшими – вдаються до пригнічування, експлуатації. Така стратегія поведінки заважає їм гармонійно соціалізуватися, налагодити конструктивні стосунки з однолітками, отримувати задоволення від життя.

До *другої підгрупи* віднесено дошкільників із так званою *деструктивною совістю*. Це здебільшого егоїстичні дошкільники із завищеним рівнем домагань і неадекватною самооцінкою. Вони добре орієнтуються у поняттях добра і зла, проте володіють механічно завченими моральними правилами та нормами, використовують їх, щоб приховати справжні мотиви або обдурити когось і використати світ у своїх цілях. Ці діти вважають: те, що вони говорять, не означає, що вони справді так вчинять. І оточуючим не варто очікувати такого збігу. Прагнення домогтися першості, перемогти, досягти успіху за будь-яку ціну, формують звичку ігнорувати потреби та прагнення інших людей. У спілкуванні з сильнішими за себе, авторитетними однолітками вони вдаються до погроз, агресії або обіцянок привілеїв і переваг. Водночас вони проявляють пихатість і зневагу до тих, хто їм нецікавий, з ким вони не рахуються, кого вважають слабшими за себе. Заради власної вигоди вдаються до брехні, хитрощів, підстав; не визнають відповідальності за власні дії та вчинки, звинувачують у своїх проблемах інших, часто відмовляються від виконання своїх обов'язків.

Вони не здатні реалізувати задумане, їхні слова-обіцянки, як правило, не співпадають з практичними діями й вчинками. Соціальне довкілля сприймається ними з цікавістю й пересторогою, як простір, в якому за будь-яку ціну потрібно домогтися гідного місця.

До складу *третьої підгрупи* увійшли дошкільники з так званою *стишеною совістю*. Вони мають поверхневе, схематичне уявлення про зміст і значення совісті в житті людини. Це залежні, безініціативні діти, які прагнуть не стільки досягти успіху, скільки уникнути неуспіху. Їхня поведінка цілком залежить від підтримки, контролю та оцінки авторитетних дорослих. Вони уникають будь-якого ризику,

конфліктних ситуацій, складних завдань, необхідності прийняти відповідальне рішення; ніколи не виявляють творчої активності. У стресових ситуаціях уникають будь-яких активних дій, покладаються на дорослого або авторитетних однолітків. У колі сильніших за себе однолітків завжди поведуться конформно, легко змінюють думку під тиском інших, задовольняються можливістю бути у них на побігеньках; у спілкуванні зі схожими на себе дітьми стають ревнивими, схильними до змагальності й непорозумінь. Вони опікуються переважно тим, як задовольнити тих, хто може дати їм бажане, як заслужити і не втратити прихильності дорослих та авторитетних однолітків.

Отже, дослідження дозволяє констатувати: переважній більшості дітей старшого дошкільного віку притаманні різні типи дисфункціональної форми совісті. Це актуалізує необхідність організації спеціально спрямованої роботи як з усією експериментальною групою досліджуваних 5-7 років, так і з кожною з виділених груп окремо.

Стратегією формувального експерименту передбачається, що совість базується на поєднанні особистого переживання «Я» та «Світу». Це поєднання «Я» та «Інших» визначає систему значень та особистих смислів, особливості прийнятих рішень, характер ставлень до себе та оточуючої дійсності. З огляду на сказане, вважаємо підхід до виховання совісті лише через засвоєння дітьми моральних норм, тренінг логічних міркувань, роз'яснень дошкільникам важливості певної системи цінностей недостатньо ефективним. Так, він збільшить особистісне знання, розуміння дітьми 5-7 років різних життєвих ситуацій, проте не зможе змінити сприйняття ними самих себе, світу, не сприятиме формуванню навичок міжособистісної взаємодії. Совісну поведінку уможливорюють не логічні здібності, інтелектуальні знання, а *приналежність і об'єднання з іншими, «людські зв'язки»*.

Ми виходимо з розуміння, що розвиток совісті не є процесом кількісних стрибків дитини на шляху освоєння етичних принципів, рухом до більш ефективних форм совісті. На нашу думку, совість стає більш стійкою та моральною в міру поглиблення розуміння зростаючою особистістю власної цінності, зростання компетентності у взаєминах з іншими, зменшення зовнішнього контролю її життєдіяльності.

На етапі формування реалізовуватимуться такі форми експериментальної роботи, як психологічне консультування та педагогічна робота.

Психологічне консультування як вид психологічної допомоги адресуватиметься дорослим (батькам і молодим педагогам), які зазнають труднощів у спілкуванні з дошкільниками з дисфункціональною формою совісті. Консультації проводитимуться у формі довірливої розмови та спрямовуватимуться не стільки на надання конкретних порад, скільки на вислуховування, розуміння почутого, пояснення суті проблеми, встановлення її ймовірних причин, прогнозування ризиків, визначення чинників позитивного та негативного впливу, актуалізацію існуючого потенціалу (дитини, дошкільного закладу та сім'ї). Критеріями оцінки ефективності консультування слугуватимуть: *задоволеність* консультованого, *осмислення* ним суті совісті та основних завдань її виховання у дошкільному віці, *підвищення особистої відповідальності* за результативність своїх впливів.

Суть педагогічної роботи полягатиме у: передачі дорослими власного досвіду совісної поведінки дошкільникам та їхнім батькам; відборі інструментарію, призначеного для збагачення їхніх знань про совість та її роль у житті;

стимулюванні та схваленні проявів совісної поведінки дошкільників; окультуренні взаємин дітей 5-7 років з дорослими та однолітками.

В основу програми формувального експерименту братиметься положення О. Асмолова про важливість переходу освіти до *культури гідності*, яка має поступово замінити традиційну культуру корисності [1]. Цей перехід передбачає підвищення уваги до того, *якою особистісною ціною* досягаються виховні результати. Враховуватиметься технологія емоційного розвитку дітей дошкільного віку, запропонована О. Кошелевою, яка передбачає розширення емоційного досвіду дітей 5-7 років, розвиток уміння диференціювати емоції, пояснювати ймовірні причини їх виникнення, добирати адекватні засоби підтримки позитивних та утримання від негативних емоцій [10].

Технологія виховання у дітей старшого дошкільного віку здорової совісті ґрунтуватиметься на таких базових постулатах:

- совість є *мірою*, що визначає для дошкільника *значущість* моральної цінності в ситуації здійснення морального вибору; технологія виховання має враховувати *ціннісну* природу совісті (адже вона *мотивує вибір* дошкільника);

- методи, форми, засоби та прийоми виховання здорової совісті мають забезпечувати дитині *свободу морального вибору*, сприяти формуванню *моральної відповідальності*, розвивати здатність до *самоконтролю та саморегуляції* поведінки, вправляти у *моральній самооцінці*, прищеплювати навички додання *егоїзму*, плекати уміння *каятися, відчувати муки сумління, визнавати свою неправоту*;

- вибір методів виховання необхідно обумовлювати тим, що здорова совість є формою *самовираження дитини, її моральної самореалізації, індивідуальної своєрідності*, яка проявляється у здатності *самостійно діяти, приймати рішення; надавати переваги комусь-чому* або *відмовляти в них*;

- методи виховання мають проектувати *погляд дитини на себе зі сторони, оцінку себе очима інших людей* – адже совість сумісна із думкою значущих для дошкільника людей.

Основними показниками ефективності використаних методів виховання совісті слугуватимуть: *дотримання дошкільником моральних імперативів за відсутності зовнішнього контролю; вимогливість до себе та інших; уміння аналізувати й оцінювати наслідки своїх дій, регулювати свою поведінку; емпатія, чесність, справедливість, почуття власної гідності та обов'язку; здатність відмовитися від незаслуженої перемоги та оцінки.*

Формувальний експеримент лише розпочато, він триватиме ще понад рік з огляду на консервативні установки дорослих і вироблені звички до прояву дисфункціональних форм совісті переважною більшістю дітей старшого дошкільного віку.

Здорова совість дитини старшого дошкільного віку є особистісним інтегралом, який передбачає уміння *конструктивно міркувати й об'єктивно оцінювати ситуацію та саму себе; проявляти емоційну сприйнятливість; орієнтуватися у прийнятті рішення на моральні правила і норми; управляти власним гнівом, егоїстичними інтересами, попереджати руйнування хороших взаємин із оточуючими; обмежувати особисту свободу, визнавати, що не всі власні вибори є правильними, соціально доцільними, схвалюваними; покладати на себе відповідальність за наслідки зробленого вибору, прийнятого рішення, вчиненої дії.*

До перспективних напрямів, що вимагають подальшої поглибленої теоретико – експериментальної роботи, можна віднести: створення моделі

ефективного розвитку у дітей старшого дошкільного віку здорової совісті; визначення психолого - педагогічних умов оптимізації освітнього процесу з метою створення розвивального середовища для розвитку совісті; розробку сучасних технологій розвитку у дітей 5-7 років умінь довіряти власному досвіду, брати до уваги інтереси інших людей, регулювати свою поведінку, бути домірними конкретним життєвим умовам та ситуаціям.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмолов А. Г. От культуры полезности – к культуре достоинства / А. Г. Асмолов // Вопросы психологии. – 1990. – № 5-6. – С. 5-12.
2. Барсукова С. А. Концептуальное поле феномена «совість» в психологии / С. А. Барсукова // Психологический журнал. – 2013. – №1. – С. 36-44.
3. Бех І. Д. Категорія «ставлення» в контексті розвитку образу «Я» особистості // Педагогіка і психологія. – № 3 (16). – С. 9-21.
4. Дронова Т. А. Совесть как психологический феномен сознания / Т. А. Дронова / Мир психологии. – 2007. – № 3. – С. 121-127.
5. Изард К. Эмоции человека : Пер. с англ. – М. : Изд-во Моск. Ун-та. – 1980. – 440 с.
6. Ильин Е. П. Психология совести : вина, стыд, раскаяние / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2016. – 288 с.
7. Калинаускас И. Интеллектуальная авантюра П. Революция сознания. – СПб. – Изд-во «Афина», 2011. – 224 с.
8. Снайдер М. Ребенок как личность: становление культуры справедливости и воспитание совести / М. Снайдер, Р. Снайдер, Р. Снайдер-мл. – М. : Смысл; СПб. : Гармония. – 1994. – 237 с.
9. Шимановский О. С. Моральное самосознание личности / О. С. Шимановский. – М. : Знание. – 1986. – 164 с.
10. Эмоциональное развитие дошкольников / [под. ред. А. Д. Кошелевой]. – М. : Просвещение. – 1985. – 176 с.

Рецензент: д. пед. н., проф. Дем'янчук О. Н.